

LINGUOPOETICAL ANALYSIS OF MOTIVATION OF NAMING BASED ON BODY SYMBOLS IN UZBEK FAIRY TALES

Rahmatullaev Sh.

Lecturer at the Department of Uzbek Linguistics, Bukhara State University

Annotation

The article understands that most of the anthroponyms are nominatively motivated based on the animistic, totemistic and fetishistic ideas of ancient people about the spiritual world, the other world, the forces and phenomena of nature, the animal and plant worlds, the bird world.

Аннотация

В статье понимается, что большинство антропонимов имеют номинативную мотивацию, основанную на анимистических, тотемистических и фетишистских представлениях древних людей о духовном мире, потустороннем мире, силах и явлениях природы, животном и растительном мире, мире птиц.

Аннотация

Мақолада антропонимларнинг аксарияти қадимги инсонларнинг руҳий олам, ўзга дунё, табиат кучлари ва ҳодисалари, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, кушлар олами ҳақидаги анимистик, тотемистик ва фетишистик тасаввур-тушунчалари асосида номинатив-мотиватив тарзда шаклланиши аниқлаштирилади.

Калит сўзлар: анимистик, тотемистик, фетишистик, тасаввур ва тушунчалар, халқ маданияти.

Ключевые слова: анимистическая, тотемистическая, фетишистская, образно-понятийная, народная культура.

Keywords: animistic, totemistic, fetishistic, imaginative and conceptual, folk culture.

Халқимиз орасида чақалоқнинг баданидаги белгиларига қараб исм беришга катта эътибор қаратилади. Жумладан, хол билан туғилган болага Холдор, Холниса, танасида бирор ортиқлик аломати, зиёд гўшти ё беги бўлса, масалан, қулоғида ортиқча гўшти ёки қўлида бешдан зиёд бармоқлари бўлган болаларга қиз бўлса – Зиёда, ўғил бўлса – Ортиқ, Ортиқали, Зиёд, Олтивой каби исмлар қўйилади. Туғма суннат бўлган болаларга эса Суннат исми берилади. Она қорнидан йўлдоши билан бирга туғилган ўғил болалар, одатда, Йўлдош деб, қизалоқлар эса Рафиқа деб номланишади.

Маълумки, ҳаётда баъзи болалар қулоғида нуқсон бор, яъни ярим қулоқ (чиноқ қулоқ дейилади) кўринишида ёки қулоғи катта (халқ орасида буни “супрақулоқ” дейди), ё қулоғи эшитмайдиган қар бўлиб туғилади. Бундай болаларга ҳам махсус исмлар қўйилади. Халқ орасида кенг тарқалган “Ярим қулоқ”, “Қулоқбой” каби эртақларнинг бош қахрамонлари тимсолида худди шу каби воқеликка ишора қилинади. Эртақларда бундай болалар образи, одатда, узоқ вақт бирга яшаб, фарзанд кўрмаган чол-кампиридан туғилиши ҳикоя қилинади. Масалан, “Қулоқбой” эртағида чолнинг хотини кутилмаганда ҳомиладор бўлиши, кунлардан бир кун кампирни тўлғоқ тутиб, етти қулоқ туғиши айтилади. Эр-хотин бу етти қулоқни кўриб жуда хафа бўлишади. Кундан-кун, ойдан ой ўтади. Қулоқ болалар ўтирадиган, юрадиган бўлиб, тили чиқади. Уларга чол-кампирининг топган-тутган нон-оши етмайдиган бўлади. Уларнинг сурати қулоққа ўхшаса ҳам оғзи, кўзи бор, овқат ер экан. Ҳар бири бир одамнинг овқатини еб кўяр экан. Овқатсиз ўтира олмас, овқат емаса оч қолдим деб, чинқиришар эканлар. Болаларни боқиш учун чол ҳеч нарса тополмай қийналибди. Шунда эр-хотин ўзаро маслаҳатлашиб, кампирнинг таклифи билан болаларни бир чуқурга ташлаб, кўмиб юбормоқчи бўлишибди. Чол отасидан қолган бир парча еридаги ўрага болаларини алдаб тушириб, ўзи қочиб қолибди. Шу тариқа қулоқвойлар ўрада қолиб кетиб, очликдан нобуд бўлишибди. Аммо энг кичик қулоқбой чолнинг ковушига тушиб, омон қолибди. У тез орада чол-кампирининг энг яқин кўмакдоши ва эрмагига айланибди. Чол-кампири ундан жуда миннатдор бўлишибди. Шунда улар олти нобуд бўлган қулоқвойларини эслаб, ўзларининг беабар ва ношукрликларидан хафа бўлишиб, қаттиқ пушаймон чекишибди.

Баъзи эртақларда туғилган боланинг характер-хусусиятига қараб, унга ном берилгани қайд этиб ўтилади. Бу жиҳатдан “Кулса – гул, йиғласа – дур” деб номланадиган ўзбек халқ сеҳрли эртағи алоҳида эътиборни тортади. Унда ҳам анча йиллардан бери бефарзандлик изтиробини чекиб юрган чол-кампирининг кутилмаганда фарзандли бўлиши ва бу узоқ тиланган боланинг хосиятли равишда дунёга келиши ҳикоя қилинади. Чол-кампирининг фарзандли бўлишига Хизр сабабчи бўлади. Кунлардан бир куни чол даладан ўтин териб келаётганида, унга Хизр йўлиқади ва чолдан: “Боланг борми?” – деб сўрайди. Чол боласи йўқлигини айтади. Шунда Хизр унга бир қизил олма бериб: “Ярмини ўзинг, ярмини хотинг есин! Кейин хотинг қиз туғади. Қизинг йиғласа, кўзидан гавҳар тўкилади, кулса – оғзидан очилган гул тушади, юрса оёғи тагидан тилла сочилади. Катта бўлгандан кейин озор чекади, – дебди.

Хизр айтганидек, чолнинг кампири бир қиз туғибди. Йиғлаганда қизнинг кўзидан гавҳар тўкилибди. Уч ойлик бўлганидан кейин кулса, оғзидан очилган гул ҳам тўкилар эмиш. Шу гавҳарларни, шу гулларни отаси бозорга олиб бориб сотиб, уйлар қуриб олибди. Шу тариқа қизнинг исми унинг жисмига мос қилиб “Кулса – гул, йиғласа – дур” деб аталадиган бўлибди.

“Бўз бола” номли ўзбек халқ эртаги ҳам бепарзандлик мотиви орқали бошланади. Унда бир бой боласи йўқлиги сабаб кеча-кундуз қайғуриб, еган-ичганида ҳаловат бўлмайди. Сизинмаган мазори, мадад тиламаган азиз авлиёлари қолмабди. Охирида хотини иккиқат бўлиб, бир ўғил туғиб берибди. Бола ойдеккина экан. Бой суйинганидан икки кеча-кундуз тўй-томоша уюштириб, бутун юртига ош берибди. Тўйга йиғилганлар болага Бўз бола деб от қўйибдилар. Бироқ Бўз боланинг бешик тўйи куни онаси дунёдан кўз юмибди. Шундан сўнг болани бир эчки ўз-ўзидан келиб, эмизиб кетаверибди. Кейин бой қайта уйланибди. Ўғай она эса Бўз болага кўп азоб-уқубатлар етказиб, унинг бевақт ўлимига сабабчи бўлибди.

“Бўз бола” ибораси халқ орасида икки маънода қўлланиши маълум. Биринчиси – бу ном ранги рўйи оппоқ болаларга нисбатан қўлланади. Оқ юз эса нимжонлик белгисини, қизил юз эса бақувватлилик, соғломлик аломатини билдиради. “Бўз бола” ибораси, аксинча, йирик, бақувват, аммо ўта содда тушунчасини ҳам англатади. Бизнингча, ушбу эртақда у нимжон ана шу кейинги тушунчада қўлланган.

Баъзи эртақ қаҳрамонларининг номида лақаб учрайди. Бунга “Соқи мумсик билан Боқи мумсик” эртагини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Бир замонда Соқи мумсик билан Боқи мумсик деган икки киши яшаган экан. Улар ўтакетган мумсик (хасис) эканлар. Бир-бирларига сувни ҳам раво кўрас эканлар. Шунинг учун халқ уларнинг номига мумсик сўзини лақаб сифатида қўшиб айтадиган бўлибди.

“Аҳмоқ жўралар” эртагида каллик (сочи йўқлик) белгисига эга бўлган қаҳрамон номига шунга ишора қилувчи кал сўз қўшиб айтилиши кузатилади. Масалан: “Бор экан-у йўқ экан, қирқ кал бор экан. Каллардан бири жуда рашкчи экан. Унинг оти юз Муҳаммад кал экан. Калнинг ўртоқлари уни шу ном билан чақирар эканлар. Аммо бир куни у ўртоқларига: “Агарда менинг отимни ўзгартирсаларинг мен бир сигиримни дангона қилиб бераман”, – дебди. Ўртоқлари: “Отингни ўзгантирамыз”, деб калнинг номини Юз Маҳамат қўйибдилар. Кал дарров сигирини сўйиб дангона қилиб берибди. Ўртоқлари дангонани еб бўлишгач, яна кални илгариги исми билан Юз Муҳаммад кал, деб чақираверибдилар. Шунда калнинг аччиғи келиб, улардан ўч олибди. Кал жўраларини лақиллатиб, дарёга чўктириб юборибди.

Бу эртақда исми ўзгартириш мотиви бекорга келтирилмаган. Чунки халқимиз орасида худди шундай удум бор. Кишининг исмини ўзгартириш учун қайта “исм қўйиш” маросими ўтказилган. Бир жонлиқ сўйилиб, қон чиқарилган. Сўйилган молнинг гўштидан халққа таом тортилиб, уларнинг олқиш-дуоси олинган. Шундан сўнг ўша кишини фақат иккинчи оти билан аташ талаб этилган. Биринчи отини айтиш тақиқланган. Агар кимки бунга риоя қилмаса, эртақда тасвирланганидек, бирор фалокатга, ҳатто ҳалокатга гирифторм бўлиши ўқтириб ўтилган.

“Мислабу” эртагида ҳикоя қилинишича, бир подшо амалдорлари билан овга чиқиб кетибди. У кетганда маликанинг гумонаси борлиги аён бўлиб қолибди. Кундоши уни

хийла ишлатиб, зиндонга солдирибди. Зиндонда ётганида вақт-соати етиб, малика бир ўғил туғибди. Малика ўз ўғлига Баҳодир деб исм қўйибди. Бола исми жисмига мос баҳодир йигит бўлиб улғайибди. Девлар билан курашиб, уларни енгибди.

Хулоса қилиб айтганда, эртақлар тилидаги антропонимларнинг бадиий-эстетик табиати ва лингвопоэтик хусусиятларини аниқлашга оид тадқиқотларнинг ҳам ўз ўрни ва тил тарихини ўрганишда, унинг ижтимоий аҳамиятини, психологик ролини белгилашда аҳамияти бор.

Эртақлар тили ҳамда поэтикаси, улардаги лингвомаданий бирликлардан бўлган исмлар (антропонимлар)нинг бадиий-эстетик табиати, вазифаларини очиб беришга йўналтирилган тадқиқотлар жаҳон эпос тилининг типологик хусусиятларини аниқлаш баробарида миллий-лисоний белгиларини ўрганишга кенг йўл очиши, тилга антропоцентриқ, социолингвистик, этнолингвистик, психолингвистик, прагмалингвистик, лингвокультурологик, лингвопоэтик ёндашув йўлларини бирлаштириши жиҳатидан долзарблик касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлари изоҳи. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2016. – Б.154, 256, 396, 539.
2. “Булбулигуё” Ўзбек халқ эртақлари. Тузувчи – М. Махмудов – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – Б.5.
3. Фрезер Д.Д. Золотая ветвь. – М.: Политиздат, 1983. – Б.188-250.
4. Шода-шода марварид: Ўзбек халқ кўшиқлари. – Т.: Шарқ, 2006. – Б.388.